

مدل سازی حسابداری مسئولیت پذیر در بانک های اسلامی برای

مقابله با فساد مالی

نوع مقاله: پژوهشی

آرش عینی^۱

مهناز خدائی نیارق^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۸

چکیده

فساد مالی یکی از مهم ترین چالش های نظام های بانکی اسلامی است که با وجود چارچوب های اخلاقی و شرعی، همچنان رخ می دهد. هدف پژوهش: مدل سازی نظام حسابداری مسئولیت پذیر متناسب با ساختار بانک های اسلامی برای پیشگیری مؤثر از فساد مالی. روش: پژوهش کیفی-اکتشافی با رویکرد نظریه داده بنیاد؛ گردآوری داده ها از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۱۵ متخصص برجسته حوزه بانکداری اسلامی، حسابداری شرعی و مبارزه با فساد، و تحلیل با کدگذاری باز (استخراج مفاهیم)، محوری (دسته بندی مقوله ها) و انتخابی (مدل سازی مفهومی). یافته ها: شناسایی ۵ بُعد کلیدی هم افزا در مدل مفهومی: (۱) شفافیت شرعی (افشای عقود و گزارش نظارت فقهی)، (۲) پاسخ گویی اخلاق محور (امانت داری و عدالت در تخصیص منابع)، (۳) نظارت چندلایه (شرعی-نهادی-اجتماعی)، (۴) سازوکارهای کنترلی داخلی (بازدارنده، کشف گر، اصلاح گر)، و (۵) پیوند فعال با نهادهای نظارتی شرعی. کاربرد مدل: چارچوب عملی برای بازطراحی سیستم های حسابداری بانک های اسلامی. آزمون تجربی با مدل سازی معادلات ساختاری، ارتقای شاخص شفافیت شرعی-مالی، و کاهش ۳۰-۴۰٪ فرصت های فساد بر اساس مطالعات مقدماتی. این مدل قابلیت اجرا در بانک های ایرانی و تطبیق با استانداردهای AAOIFI را دارد.

واژه های کلیدی: حسابداری مسئولیت پذیر، بانک اسلامی، فساد مالی، نظریه داده بنیاد، شفافیت مالی

طبقه بندی JEL: D73, G21, M41

۱ کارشناس ارشد حسابداری موسسه غیرانتفاعی نوین، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول) arash.einy1364@gmail.com

۲ کارشناسی ارشد روان شناسی، دانشگاه آزاد اردبیل، اردبیل، ایران M_khodaei66@yahoo.com

مقدمه

فساد مالی به عنوان یکی از جدی ترین تهدیدها علیه توسعه اقتصادی، ثبات اجتماعی و سلامت نظام های مالی، همواره مورد توجه پژوهشگران و سیاست گذاران بوده است. این پدیده با تضعیف افشا، تخریب اعتماد عمومی و افزایش ریسک های اقتصادی، زیربنای اعتماد میان مردم و نهادهای اقتصادی را مختل می کند (مصطفوی، ۱۳۹۴؛ جرادات و عودات^۱، ۲۰۲۵). نظام بانکی، به عنوان قلب تپنده فعالیت های مالی در هر کشور، از جمله بخش هایی است که بیشترین آسیب پذیری را در برابر انواع فساد ساختاری از جمله اختلاس، رشوه، جعل اسناد، تبانی با مشتریان یا نهادهای ذی نفع و پولشویی دارد. در چنین بستری، ضرورت طراحی سازوکارهایی برای پیشگیری، شناسایی و مقابله با فساد مالی بیش از پیش احساس می شود (قیاسوند، ۱۴۰۳).

بانک های اسلامی با تکیه بر اصول و مبانی شریعت اسلامی، از جمله عدالت اقتصادی، منع ربا، افشا در معاملات و لزوم پاسخ گویی اخلاق محور، الگویی متفاوت از بانکداری متعارف ارائه می دهند. انتظار می رود که این اصول، مصونیتی طبیعی در برابر فساد ایجاد کند. با این حال، شواهد و تجربیات میدانی نشان می دهد که حتی در بانک های اسلامی نیز تخلفات مالی و سوء استفاده از منابع مشاهده شده است. علت این تناقض را می توان در فقدان پیاده سازی کامل نظام های کنترلی مبتنی بر شریعت، نبود افشای کافی در گزارش گری مالی، و ضعف در نهادینه سازی پاسخ گویی شرعی و اخلاق محور در ساختار حسابداری دانست (محمدی و همکاران، ۱۴۰۳). برای مثال، در رسوایی بانکی ایران در سال ۱۳۸۹، که به عنوان بزرگ ترین اختلاس بانکی تاریخ این کشور شناخته می شود، بیش از ۲٫۶ میلیارد دلار از طریق صدور اعتبارات اسنادی جعلی و تقلب در سیستم بانکی اختلاس گردید. این فساد عمده در بانک هایی مانند بانک صادرات و بانک ملی رخ داد که بر پایه اصول بانکداری اسلامی فعالیت می کنند. این مورد، که منجر به دستگیری ۲۲ نفر، استعفای سه مقام ارشد بانکی و صدور چهار حکم اعدام شد، نشان دهنده ضعف در کنترل های داخلی، افشای مالی و حسابداری اخلاق محور است، حتی در چارچوبی که بر مبانی شرعی تکیه دارد (رضایی و دوانی^۲، ۲۰۱۳). این مثال تأکید می کند که بدون پیاده سازی کامل نظام های حسابداری مسئولیت پذیر، اصول شرعی به تنهایی نمی توانند از فساد جلوگیری کنند.

در این راستا، مفهوم «حسابداری مسئولیت پذیر» به عنوان رویکردی نوین و چندوجهی در عرصه گزارش گری مالی و نظارت اقتصادی، می تواند بستری مناسب برای مقابله با فساد در بانک های اسلامی فراهم کند. این نوع حسابداری نه تنها به ارائه اطلاعات مالی دقیق و شفاف می پردازد، بلکه به مسئولیت

1 Jaradat & Oudat

2 Rezaee & Davani

اجتماعی، اخلاقی و شرعی سازمان‌ها در قبال ذی‌نفعان نیز توجه دارد. در واقع، حسابداری مسئولیت‌پذیر با تلفیق ابعاد قانونی، حرفه‌ای و ارزشی، می‌تواند ابزاری مؤثر در افزایش پاسخ‌گویی، کاهش زمینه‌های فساد و تقویت اعتماد عمومی در نهادهای مالی اسلامی باشد (هریسون و همکاران^۱، ۲۰۱۵).

با توجه به خلأ نظری و کاربردی موجود در طراحی چارچوبی بومی و نظام‌مند برای استقرار حسابداری مسئولیت‌پذیر در بانک‌های اسلامی، هدف پژوهش حاضر طراحی مدلی مفهومی برای حسابداری مسئولیت‌پذیر در این بانک‌ها است؛ مدلی که نه تنها با اصول شریعت هم‌راستا باشد، بلکه قابلیت اجرایی در ساختارهای بانکی معاصر را نیز داشته باشد. در این پژوهش تلاش شده است تا با بهره‌گیری از رویکرد نظریه داده‌بنیاد و مصاحبه با متخصصان حوزه بانکداری اسلامی، حسابداری و مبارزه با فساد، مدلی جامع، عملیاتی و مبتنی بر واقعیت‌های محیطی طراحی شود. نوآوری این تحقیق در ارائه الگویی تلفیقی است که حسابداری را از چارچوب صرفاً فنی و گزارش‌گری خارج کرده و آن را به ابزاری برای ارتقاء سلامت مالی و پاسخ‌گویی اخلاقی در بانک‌های اسلامی بدل می‌سازد.

۱. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۱.۱. مبانی نظری

حسابداری مسئولیت‌پذیر:

حسابداری مسئولیت‌پذیر^۲ به‌عنوان نگرشی نوین در علم حسابداری، فراتر از گزارش‌گری مالی صرف، به نقش نظارتی، اخلاقی و اجتماعی برای حسابداران و نهادهای مالی قائل است. در این رویکرد، حسابداری نه تنها ابزاری برای ثبت و طبقه‌بندی رویدادهای مالی، بلکه نقشی کلیدی در پاسخ‌گویی مدیران به ذی‌نفعان، افشای منابع و مصارف مالی، و پیشگیری از انحرافات مالی ایفا می‌کند. این نوع حسابداری با تأکید بر پاسخ‌گویی اخلاق‌محور، افشای نهادی و عدالت در توزیع منابع، سطح افشا و مسئولیت‌پذیری را ارتقا می‌دهد تا اعتماد عمومی به نظام‌های اقتصادی بازگردد. حسابداری مسئولیت‌پذیر تصمیمات مالی را در بستر ارزش‌های انسانی، قانونی و اجتماعی تحلیل می‌کند و نهادهای اقتصادی را به سوی پایداری و افشا هدایت می‌نماید (هریسون و همکاران، ۲۰۱۵).

حسابداری مسئولیت‌پذیر در بستر ارزش‌های اسلامی:

مبانی حسابداری مسئولیت‌پذیر به‌طور بنیادین با آموزه‌های اسلامی هم‌راستاست. اصولی مانند امانت‌داری (امانة المال)، پاسخ‌گویی در برابر خدا و خلق (محاسبة النفس)، عدالت در معامله (العدل

1 Harrison & et al

2 Accountability Accounting

فی المعاملات) و حرمت اسراف و تبذیر، از مفاهیم بنیادی دین اسلام هستند که می‌توانند نقش مؤثری در طراحی یک نظام حسابداری اخلاق‌مدار و مسئولیت‌پذیر داشته باشند. بانکداری اسلامی که بر اصولی نظیر منع ربا، جلوگیری از غرر، اجرای عدالت اقتصادی، شراکت در سود و زیان و اجتناب از فعالیت‌های نامشروع تأکید دارد، نیازمند ساختارهای حسابداری‌ای است که این ارزش‌ها را در بطن فرآیندهای مالی خود نهادینه کند. در این راستا، حسابداری مسئولیت‌پذیر می‌تواند به عنوان ابزاری برای پیاده‌سازی اصول شریعت در سطح گزارش‌گری مالی و کنترل داخلی ایفای نقش کند (مودی، ۱۴۰۲).

فساد مالی در نظام بانکی:

فساد مالی، پدیده‌ای پیچیده و چندلایه است که در نظام‌های بانکی به اشکال مختلفی مانند اختلاس، سوءاستفاده از منابع، تبانی، پرداخت رشوه، دستکاری اطلاعات مالی و معاملات پنهانی با افراد ذی‌نفع بروز می‌یابد. وجود فساد در بانک‌ها معمولاً ناشی از ضعف کنترل‌های داخلی، نبود افشا در گزارش‌های مالی، عدم استقلال نهادهای نظارتی و فرهنگ سازمانی ناکارآمد است. در بانک‌های اسلامی، علی‌رغم مبانی اخلاقی و شرعی، اگر ساختارهای عملیاتی و حسابداری پاسخ‌گو و شریعت‌پذیر نباشند، احتمال وقوع فساد ساختاری همچنان بالاست. این واقعیت، لزوم استقرار مکانیسم‌هایی مانند حسابداری مسئولیت‌پذیر را برای جلوگیری از فرصت‌های فساد تقویت می‌کند (قائمی اصل و ولانی، ۱۳۹۹).

نقش حسابداری مسئولیت‌پذیر در کاهش فساد مالی:

پیاده‌سازی حسابداری مسئولیت‌پذیر یکی از راهکارهای مؤثر در کاهش فساد مالی در بانک‌ها، به‌ویژه بانک‌های اسلامی، است. با تأکید بر افشای اطلاعاتی، ثبت دقیق منابع و مصارف، گزارش‌دهی منصفانه و ایجاد سازوکارهای پاسخ‌گویی اخلاق‌محور و قانونی، این نوع حسابداری نقاط کور فرآیندهای مالی را کاهش می‌دهد و با افزایش نظارت نهادی، احتمال سوءاستفاده از منابع را به حداقل می‌رساند. در بانک‌های اسلامی، ترکیب آموزه‌های شریعت با الزامات گزارش‌گری پاسخ‌گو، بستری مؤثر برای مبارزه با فساد فراهم می‌آورد؛ در این چارچوب، نهاد حسابداری نه تنها ابزار فنی، بلکه حافظ منافع عمومی و ارزش‌های الهی است (مفتیح و محمدی، ۲۰۲۴).

لزوم مدل‌سازی مفهومی بومی برای بانک‌های اسلامی:

با توجه به تفاوت‌های بنیادین میان بانکداری اسلامی و متعارف، نمی‌توان به‌سادگی از مدل‌های موجود حسابداری مسئولیت‌پذیر در سیستم‌های مرسوم استفاده کرد. برای اثربخشی این رویکرد در بستر بانک‌های اسلامی، چارچوبی بومی، نظام‌مند و مبتنی بر اصول شریعت و ویژگی‌های نظام بانکی کشورهای اسلامی ضروری است. چنین مدلی باید هم با معیارهای فنی و حسابداری بین‌المللی

هم‌راستا باشد و هم ارزش‌های دینی و اجتماعی خاص بانک‌های اسلامی را دربر گیرد. بنابراین، مدل‌سازی مفهومی حسابداری مسئولیت‌پذیر، گامی اساسی در استقرار افشا و مقابله مؤثر با فساد مالی در این بانک‌ها محسوب می‌شود (نیلچی، ۱۳۹۵).

۲.۱. پیشینه تحقیق

حسابداری مسئولیت‌پذیر در بانک‌های اسلامی به‌عنوان رویکردی نوین برای ارتقاء شفافیت، پاسخ‌گویی، و کاهش فساد مالی مورد توجه قرار گرفته است. این بخش به بررسی مقالات بین‌المللی و مقالات فارسی می‌پردازد که به موضوعات مرتبط با حسابداری اسلامی، شفافیت، و فساد مالی در بانکداری اسلامی پرداخته‌اند. این مقالات به‌طور خاص بر جنبه‌های نظری و عملی حسابداری مسئولیت‌پذیر، نقش نظارت شرعی، و تأثیر فساد مالی بر عملکرد بانک‌های اسلامی تمرکز دارند. پیشینه خارجی:

پژوهش‌های بین‌المللی نشان‌دهنده تمرکز فزاینده بر شفافیت، پاسخ‌گویی، و مدیریت ریسک در بانک‌های اسلامی هستند. این مطالعات اغلب به بررسی چگونگی تأثیر عوامل نهادی، نظارتی، و شرعی بر عملکرد و پایداری بانک‌های اسلامی پرداخته‌اند.

جدول ۱: پیشینه خارجی

ردیف	نویسنده، سال	موضوع	یافته‌ها و نتیجه‌گیری
۱	(مخبید ^۱ و همکاران، ۲۰۲۲)	حاکمیت شرکتی و پاسخ‌گویی بانک‌های اسلامی بر اساس افشا	آموزش مالی و حسابداری اعضای هیئت‌مدیره و هیئت نظارت شرعی، افشای اطلاعات را بهبود می‌بخشد، اما افزایش تعداد اعضای هیئت نظارت شرعی ممکن است افشا را کاهش دهد
۲	(آودوکیچ و آسوتای ^۲ ، ۲۰۲۴)	تأثیر بانکداری اسلامی بر توسعه اقتصادی	بانکداری اسلامی در بلندمدت و تحت شرایط خاص به توسعه انسانی کمک می‌کند، اما تأثیر آن بر کاهش نابرابری محدود است
۳	(یونان ^۳ ، ۲۰۲۰)	تأثیر فساد بر بانکداری اسلامی در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی	فساد مالی بر عملکرد و پایداری بانک‌های اسلامی تأثیر منفی دارد و نیاز به سازوکارهای نظارتی قوی‌تر را نشان می‌دهد

1 Mukhibad

2 Avdukic & Asutay

3 Yunan

ردیف	نویسنده، سال	موضوع	یافته ها و نتیجه گیری
۴	(اکبر ^۱ و همکاران، ۲۰۲۴)	تأثیر فساد و اسلامی بودن بر پایداری و سودآوری بانک ها	اسلامی بودن (Islamicity) می تواند تأثیر فساد بر پایداری بانک ها را تعدیل کند، به ویژه در نظام های بانکی دوگانه
۵	(سریری ^۲ ، ۲۰۱۹)	مروری بر تحولات مدیریت ریسک در مالی اسلامی	مروری بر مطالعات نشان می دهد که بانک های اسلامی در مقایسه با بانک های متعارف، ویژگی های ریسک متفاوتی دارند که نیازمند سازوکارهای خاص مدیریت ریسک است
۶	(علم ^۳ و همکاران، ۲۰۲۴)	نظریه نهادی و حاکمیت شرعی در بانک های اسلامی	بانک های اسلامی تحت فشارهای نهادی، رفتار بانک پیشرو را تقلید می کنند که نشان دهنده همسان سازی میمیتیک است
۷	(سریری، ۲۰۲۴)	شفافیت و ریسک پذیری بانک ها در شورای همکاری خلیج فارس	افزایش شفافیت در بانک های اسلامی تأثیر قابل توجهی بر پایداری آن ها دارد
۸	(بلخاوی ^۴ و همکاران، ۲۰۲۰)	شیوه های تأمین مالی، ریسک، کارایی و سودآوری در بانک های اسلامی	ارتباط بین شیوه های تأمین مالی، رفتار مدیریتی، و سودآوری در بانک های اسلامی بررسی شده است
۹	(مسعود ^۵ و همکاران، ۲۰۲۴)	شیوه های افشای فساد شرکت های مالی اسلامی و متعارف در بنگلادش: نقش تعدیل کننده Big4	پژوهش با تحلیل محتوا روی گزارش های بانک های بنگلادش نشان داد بانک های اسلامی در مقایسه با بانک های متعارف، میزان افشای فساد مالی کمتری دارند و حضور حسابرسان «Big4» موجب افزایش افشای اطلاعات مربوط به فساد می شود
۱۰	(نوبانی ^۶ و همکاران، ۲۰۲۰)	آیا افشای اطلاعات ضد فساد بر عملکرد بانکی تأثیر می گذارد؟	با مطالعه گزارش سالانه ۲۰ بانک اسلامی و متعارف در امارات (۲۰۱۳-۲۰۰۳) مشخص شد سطح افشای اقدامات ضد فساد در هر دو گروه بانک پایین است و تفاوت معناداری بین بانک های اسلامی و متعارف وجود ندارد. همچنین، نتایج رگرسیون پانلی نشان داد در بانک های متعارف (و کل بانک ها) افشای بیشتر ضوابط ضد فساد با کاهش شاخص های عملکرد مالی همراه است، ولی در بانک های اسلامی این رابطه معنادار نبود

منبع: گوگل اسکولار

1 Akbar

2 Srairi

3 Alam

4 Belkhaoui

5 Masud

6 Nobanee

پیشینه داخلی:

در ایران، پژوهش‌ها در زمینه حسابداری اسلامی و بانکداری اسلامی بیشتر بر جنبه‌های نظری، چالش‌های اجرایی، و نقش این نظام در توسعه اقتصادی متمرکز بوده‌اند. باین حال، مطالعات محدودی به‌طور خاص به فساد مالی در بانکداری اسلامی پرداخته‌اند.

جدول ۲: پیشینه داخلی

ردیف	نویسنده، سال	موضوع	یافته‌ها و نتیجه‌گیری
۱	اسکندری و زارعی، ۱۴۰۳	مروری بر گزارشگری مالی اسلامی و مبحث افشا	مطالعات بر اهمیت زکات و دوری از ربا تأکید دارند، اما چالش‌های پیاده‌سازی گزارشگری شفاف همچنان باقی است
۲	رجبی مقدم و همکاران، ۱۴۰۰	اقتصاد اسلامی و شناسایی مؤلفه‌های افشا در گزارشگری مالی اسلامی	افشا تحت تأثیر ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی اسلامی (ارزش‌های بنیادین و ارزش‌های عمومی) صورت می‌پذیرد و عواملی نظیر اهداف استفاده‌کنندگان و نقش نهادهای تأثیرگذار بر آن مؤثر واقع می‌شوند. چنین نظام افشا موجب نتایجی همچون گزارشگری طبقه‌بندی عقود اسلامی و مالیات اسلامی شده و در نهایت منجر به تأمین منافع ذینفعان و ذی‌حقان خواهد شد.
۳	سرابی نوبخت و معدنچی، ۱۳۹۸	نقش بانکداری اسلامی در پیشگیری از بحران‌های مالی	بانکداری اسلامی با ایجاد شفافیت مالی و نظارت مناسب، می‌تواند اثرات بحران‌های مالی را کاهش دهد
۴	ندری و همکاران، ۱۳۹۸	تفاوت بانکداری اسلامی و غیراسلامی و چالش‌ها	تفاوت اصلی در منع ربا است که چالش‌های اجرایی متعددی را به همراه دارد
۵	بصیری زاده و جلالوند، ۱۴۰۲	رمزارزها و بانکداری اسلامی	رمزارزها پتانسیل جلوگیری از ربا را دارند، اما نیاز به بررسی‌های شرعی بیشتری دارند
۶	قمی و همکاران، ۱۴۰۰	استراتژی بانکداری اسلامی در دوران کووید ۱۹	استراتژی‌های جدید مانند دیجیتالی‌سازی خدمات و حمایت از کسب‌وکارهای کوچک برای بقای بانک‌های اسلامی پیشنهاد شده است
۷	ترکی و همکاران، ۱۴۰۲	امنیت و شفافیت در سرمایه‌گذاری	شفافیت در بازار سرمایه می‌تواند توسعه اقتصادی را بهبود بخشد، اما به‌طور خاص به بانکداری اسلامی نپرداخته است

ردیف	نویسنده، سال	موضوع	یافته ها و نتیجه گیری
۸	حبیبی دهری و همکاران، ۱۴۰۰	شناسایی و رتبه بندی ریسک های مالی در بانکداری بدون ربا	انواع ریسک های مالی شناسایی و با روش تاپسیس فازی رتبه بندی شده اند
۹	احمدی و همکاران، ۱۴۰۰	ارائه مدل محاسبه شاخص افشای ریسک شرکت	پژوهش مدلی پیشنهادی برای سنجش افشای اطلاعات ریسک شرکت ها با استفاده از روش تصمیم گیری چندمعیاره ارائه می دهد که میزان افشای ریسک را مشخص می کند. شاخص حاصل، امکان رتبه بندی شرکت ها از نظر افشای ریسک را فراهم کرده و به سرمایه گذاران در انتخاب پرتفوی مناسب یاری می رساند.
۱۰	حاجی هاشمی ورنوسفاد رانی و توحیدی، ۱۴۰۳	شناسایی و تحلیل چالش ها و موانع پیاده سازی بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران	با وجود اجرای طولانی قانون بانکداری بدون ربا، چالش هایی مانند نیاز به اصلاح ساختار بانکی و ابهام در مفاهیم سود و ربا همچنان پابرجاست. نبود اجماع میان خبرگان نشان دهنده ضرورت بازنگری نظری و عملی در چارچوب فقهی و اقتصادی برای تطبیق با شرایط روز است.
۱۱	بهرامی و همکاران، ۱۴۰۲	تجارت الکترونیک، مکانیزه شدن و شفافیت سیستم های حسابداری: رویکرد ترکیبی	نتایج به دست آمده نشان می دهد که (۱) شفافیت محصولات، شفافیت خریداران و شفافیت نقل و انتقالات تأثیر به سزایی در شفافیت اطلاعات مالی دارد؛ (۲) ادراک شفافیت اطلاعات تأثیر به سزایی در قصد خرید آنلاین و افزایش مصرف کنندگان دارد؛ (۳) ریسک ادراکی نیز بر خرید مجدد و ادراک شفافیت تأثیر بسزایی بر شفافیت اطلاعات دارد.
۱۲	طباطبایی قمشه و همکاران، ۱۴۰۴	الگوی حکمرانی بانکداری اسلامی مبتنی بر اندیشه های شهید صدر (ره)	یافته های پژوهش نشان داد الگوی حکمرانی بانکداری اسلامی در چهار حوزه شکل می گیرد: قواعد (شامل مالکیت چندگانه، آزادی اقتصادی محدود، عدالت اجتماعی، منطقه الفراغ، تحریم کنز و دستمزد)، قوانین (تضمین ارزش واقعی قرض، ممنوعیت بانکداری خصوصی، حکمرانی دولتی، ممنوعیت ربا و مالیات بر دارایی های انباشته)، نظام انگیزشی و ساختار ارائه خدمات عمومی.

منبع: سیویلیکا، نشریات داخلی و sid

پژوهش‌های بین‌المللی نشان می‌دهند که حسابداری مسئولیت‌پذیر در بانک‌های اسلامی از طریق تقویت شفافیت، نظارت شرعی، و پاسخ‌گویی اخلاق‌محور می‌تواند به کاهش فساد مالی کمک کند. مطالعات در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس و اندونزی بر نقش هیئت‌های نظارت شرعی و آموزش مالی تأکید دارند. با این حال، برخی مقالات نشان می‌دهند که افزایش تعداد اعضای هیئت نظارت شرعی ممکن است به دلیل پیچیدگی‌های مدیریتی، افشای اطلاعات را کاهش دهد. در ایران، مقالات بیشتر بر جنبه‌های نظری حسابداری اسلامی و چالش‌های اجرایی آن تمرکز دارند. موضوع فساد مالی به‌طور خاص کمتر بررسی شده، اما شفافیت و نظارت به‌عنوان راهکارهای کلیدی مطرح شده‌اند. برای مثال، مقاله‌ای در سال ۱۳۹۸ نشان داد که بانکداری اسلامی با ایجاد ارتباط با بخش واقعی اقتصاد و نظارت مناسب، می‌تواند از بحران‌های مالی پیشگیری کند.

۲. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از حیث ماهیت و روش، کیفی و اکتشافی است. هدف اصلی پژوهش، کشف و تبیین مؤلفه‌های مفهومی حسابداری مسئولیت‌پذیر در بانک‌های اسلامی برای مقابله با فساد مالی و در نهایت طراحی مدلی مفهومی در این زمینه است. رویکرد کیفی به‌دلیل پیچیدگی، پویایی و بومی بودن پدیده‌های مورد بررسی در این پژوهش مناسب ارزیابی شده و زمینه را برای درک عمیق‌تری از مفاهیم فراهم می‌سازد. از میان روش‌های کیفی، نظریه داده‌بنیاد^۱ به‌عنوان رویکرد اصلی مورد استفاده قرار گرفته است، زیرا این روش امکان تولید نظریه‌ای برخاسته از داده‌های میدانی را فراهم می‌کند و برای حوزه‌هایی که ادبیات نظری مشخص یا چارچوب عملیاتی روشنی ندارند، بسیار مناسب است.

جامعه آماری این تحقیق شامل خبرگان حوزه بانکداری اسلامی، حسابداری شرعی، مدیران ارشد بانکی، و کارشناسان مبارزه با فساد در نظام مالی کشور است. این افراد به‌سبب آگاهی، تجربه میدانی و دانش تخصصی در زمینه‌های مرتبط با اهداف پژوهش، به‌عنوان منابع کلیدی داده‌ها مورد توجه قرار گرفتند. از آنجا که در تحقیقات کیفی هدف تعمیم آماری نیست، بلکه غنای داده‌ها و عمق مفهومی اهمیت دارد، روش انتخاب مشارکت‌کنندگان مبتنی بر نمونه‌گیری هدفمند از نوع گلوله‌برفی بود. این روش با معرفی افراد صاحب‌نظر توسط دیگر متخصصان ادامه یافت تا جایی که به اشباع نظری رسیدیم. در مجموع، ۱۵ مصاحبه عمیق با افراد خبره انجام شد که داده‌های حاصله از آن‌ها مبنای تحلیل کیفی پژوهش قرار گرفت.

^۱ Grounded Theory: نظریه داده‌بنیاد، رویکرد کیفی برای تولید نظریه از داده‌های میدانی.

برای گردآوری داده های کیفی از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. این نوع مصاحبه به محقق اجازه می دهد ضمن حفظ انسجام و نظم کلی در سؤالات، امکان پیگیری موضوعات جدید و واکاوی عمیق تر مفاهیم را نیز فراهم سازد. پرسش های مصاحبه پیرامون مفاهیمی نظیر: سازوکارهای گزارش گری مالی در بانک های اسلامی، شاخص های پاسخ گویی اخلاق محور و شرعی، الزامات افشا در سیستم های مالی، ساختارهای کنترل های داخلی ضد فساد، و الزامات بومی سازی حسابداری مسئولیت پذیر طراحی شد. تمامی مصاحبه ها با کسب رضایت آگاهانه از مشارکت کنندگان ضبط، پیاده سازی و کدگذاری شدند.

تحلیل داده های کیفی گردآوری شده بر اساس رویکرد کدگذاری سه مرحله ای نظریه داده بنیاد شامل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام گرفت. در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم کلیدی از متن مصاحبه ها استخراج و به واحدهای معنایی تقسیم شدند. در کدگذاری محوری، مفاهیم هم جنس در قالب مقوله های محوری دسته بندی شدند و روابط میان آن ها بررسی گردید. در مرحله نهایی یعنی کدگذاری انتخابی، هسته مرکزی نظریه استخراج شد و روابط بین مقوله ها در قالب یک مدل مفهومی منسجم تنظیم گردید. برای افزایش پایایی و روایی یافته ها، از تکنیک های متعددی نظیر اعتبار سنجی مشارکتی، بازبینی توسط خبرگان و سه سویه سازی منابع داده ها استفاده شد. همچنین فرآیند تحلیل و استخراج کدها به صورت مستند و باز تولید پذیر در نرم افزار تحلیل داده های کیفی^۱ VOSviewer پیاده سازی گردید.

۳. یافته های پژوهش

یافته های این پژوهش بر اساس تحلیل مصاحبه های عمیق با خبرگان حوزه بانکداری اسلامی و حسابداری مسئولیت پذیر، در پنج بُعد اصلی و تعدادی مؤلفه فرعی شناسایی شده اند. این ابعاد، پایه های مدل نهایی پژوهش را تشکیل می دهند و در تعامل با یکدیگر، چارچوبی برای ایجاد یک نظام حسابداری پاسخ گو، شفاف و اسلامی در بانک ها فراهم می آورند که نقش مهمی در کاهش فساد مالی ایفا می کند.

۱.۳. بُعد اول: شفافیت شرعی

افشای شرعی^۲ یکی از ارکان بنیادی در بانکداری اسلامی به شمار می رود که نه تنها جنبه حقوقی و عرفی دارد، بلکه با مبانی فقه اسلامی، اصول اخلاقی دین و پاسخ گویی اخلاق محور پیوند عمیقی دارد.

۱ نرم افزار تحلیل داده های کیفی برای تجسم و کدگذاری روابط مفهومی.

۲ افشای شرعی، شامل افشای عقود و گزارش های ممیزی شرعی برای تضمین شریعت پذیری.

در این چارچوب، بانک‌های اسلامی باید اطلاعات مالی و غیرمالی را به گونه‌ای افشا کنند که ذی‌نفعان (اعم از سپرده‌گذاران، مشتریان، نهادهای شرعی و مراجع نظارتی) از شریعت‌پذیری* فرآیندهای بانکی اطمینان یابند (مرتضوی و همکاران، ۱۴۰۲).

در بانکداری متعارف، گزارش‌دهی عمدتاً بر مبنای استانداردهای حسابداری غربی است؛ در حالی که در بانکداری اسلامی، افشای اطلاعات باید شامل جنبه‌های شرعی نیز باشد. به بیان دیگر، بانک موظف است نشان دهد که منابع مالی بدون استفاده از ربا، غرر و معاملات حرام به دست آمده و صرف فعالیت‌های مجاز شده‌اند. همچنین، نوع قراردادهای مورد استفاده (مراجعه، مضاربه، مشارکت، اجاره، استصناع و...) باید به‌طور شفاف اعلام گردد.

این شفافیت نه تنها باعث افزایش اعتماد عمومی می‌شود، بلکه امکان نظارت دینی را فراهم کرده و از بروز زمینه‌های پنهانی فساد، انحراف در کارکرد عقود اسلامی، و سوءاستفاده از عناوین شرعی جلوگیری می‌کند. در ادامه جدول تفصیلی مؤلفه‌های این بُعد ارائه می‌شود:

جدول ۳: مؤلفه‌های بُعد شفافیت شرعی در حسابداری مسئولیت‌پذیر بانک‌های اسلامی

ردیف	مؤلفه	شرح تفصیلی
۱	افشای شرعی عملیات مالی	ارائه جزئیات مربوط به نوع عقود اسلامی مورد استفاده، نحوه شکل‌گیری سود، رعایت شروط فقهی در قراردادهای و اعلام منابع درآمدی حلال.
۲	گزارش‌گری مبتنی بر فقه معاملات	تهیه گزارش‌های مالی و عملکرد بانکی مبتنی بر اصول فقهی مانند اصل مالکیت مشروع، اصالة الحِل، اجتناب از معاملات مشکوک یا ربوی.
۳	افشای نحوه استفاده از وجوه سپرده‌ها	مشخص کردن مسیر جریان وجوه مشتریان و بیان اینکه این وجوه در چه نوع پروژه‌ها و فعالیت‌هایی به کار رفته‌اند (با تأکید بر حلیت مصرف).
۴	انتشار گزارش نظارت شرعی	ارائه عمومی نظرات، توصیه‌ها و تأییدیه‌های هیئت نظارت شرعی بانک درباره عملیات مالی انجام‌شده در بازه‌های زمانی منظم.
۵	درج مبانی فقهی در یادداشت‌های توضیحی	گنجاندن توضیحات فقهی در پیوست صورت‌های مالی که نشان‌دهنده منطبق بودن عملیات با فقه اسلامی است.
۶	شفاف‌سازی نسبت درآمدهای شرعی و غیرشرعی	اعلام دقیق نسبت درآمدهای حاصل از معاملات مشروع و مشخص‌سازی هرگونه درآمد مشکوک و نحوه تسویه آن.
۷	ارزیابی شرعی پروژه‌های سرمایه‌گذاری	بررسی و افشای تطبیق شرعی پروژه‌هایی که بانک در آنها سرمایه‌گذاری کرده، شامل تطابق محصول، فرآیند و هدف پروژه با اصول اسلامی.

منبع: یافته‌های نویسندگان

در مجموع، شفافیت شرعی باید در همه مراحل فعالیت بانکی—از جذب سپرده گرفته تا تخصیص اعتبار، ارائه خدمات، و تهیه صورت های مالی—جاری و ساری باشد. این شفافیت تضمین می کند که حسابداری نه فقط وسیله ای برای گزارشگری عددی، بلکه ابزاری برای بیان مسئولیت پذیری اخلاقی و دینی در مقابل ذی نفعان باشد.

۲,۳. بُعد دوم: پاسخ گویی اخلاق محور

پاسخ گویی اخلاق محور به عنوان یکی از ابعاد کلیدی حسابداری مسئولیت پذیر در بانک های اسلامی، ناظر بر تعهدات اخلاقی و معنوی کارکنان، مدیران و نهاد بانکی در قبال ذی نفعان است. در این بُعد، مسئولیت بانک تنها در قالب پاسخ گویی قانونی یا مالی خلاصه نمی شود، بلکه گستره ای از اصول اخلاق اسلامی همچون صداقت، امانت داری، عدالت، خیرخواهی، و تقوای الهی را نیز شامل می شود. به عبارتی، این بُعد پیوندی بین مسئولیت حرفه ای و مسئولیت دینی برقرار می سازد (کریمیان و همکاران، ۱۳۹۶).

در بانکداری اسلامی، اخلاق حرفه ای و مسئولیت اخلاقی برخاسته از آموزه های قرآنی و سیره نبوی است؛ به طور مثال، رعایت اصل «وفای به عهد»، «ادای امانت»، «صداقت در گفتار و عمل» و «نهی از خیانت» از ضروری ترین ارزش هایی است که باید در ساختار بانک نهادینه شود. از این منظر، مدیران بانکی موظف اند نه تنها در برابر سهام داران و مراجع قانونی، بلکه در برابر خداوند متعال و جامعه اسلامی نیز پاسخ گو باشند. پاسخ گویی اخلاق محور نقش مؤثری در پیشگیری از فساد ساختاری دارد؛ مدیران و کارکنانی که پایبند به ارزش های دینی و اخلاقی باشند، در مواجهه با وسوسه های مالی یا فشارهای سازمانی، کمتر دچار انحراف می شوند. همچنین، نهادینه سازی فرهنگ پاسخ گویی، اعتماد عمومی و اعتبار نظام بانکی اسلامی را در سطح جامعه ارتقا می دهد (کریمیان و همکاران، ۱۳۹۶).

جدول ۴: مؤلفه‌های بُعد پاسخ‌گویی اخلاق‌محور در حسابداری مسئولیت‌پذیر بانک‌های اسلامی

ردیف	مؤلفه	شرح تفصیلی
1	تعهد به امانت‌داری	حفظ حقوق مالی و معنوی سپرده‌گذاران و مشتریان، پرهیز از هرگونه خیانت یا سوءاستفاده از اعتماد عمومی
2	پاسخ‌گویی به ذی‌نفعان شرعی	گزارش‌دهی شفاف به مراجع فقهی، علمای دینی، و جامعه اسلامی درباره فعالیت‌های بانکی و نحوه عملکرد شرعی
3	رعایت اصول صداقت و انصاف	پرهیز از هرگونه فریب، پنهان‌کاری یا اطلاعات ناقص؛ رفتار منصفانه با مشتریان و کارکنان
4	رعایت عدالت در تخصیص منابع	عدم تبعیض در ارائه خدمات بانکی، اولویت‌بخشی به نیازمندان، و رعایت عدالت در تخصیص تسهیلات
5	مسئولیت در برابر جامعه	درک نقش اجتماعی بانک و تلاش برای بهبود رفاه عمومی از طریق تأمین مالی تولید، حمایت از مشاغل حلال، و مشارکت در پروژه‌های عام‌المنفعه
6	پایبندی به ارزش‌های اخلاق اسلامی	رعایت اصول اخلاقی برگرفته از قرآن و سنت، نظیر وفای به عهد، اجتناب از رشوه و ربا، و احترام به کرامت انسانی
7	نظارت درونی مبتنی بر تقوا	ایجاد نظام خودکنترلی درون‌سازمانی از طریق آموزش اخلاق اسلامی، نهادینه‌سازی تقوای فردی در کارکنان و مدیران
8	نظام پاداش‌دهی اخلاق‌محور	طراحی سیستم ارزیابی عملکرد و پاداش‌دهی مبتنی بر رفتارهای اخلاقی، نه صرفاً شاخص‌های کمی و سودآوری

منبع: یافته‌های نویسنده‌گان

پاسخ‌گویی اخلاق‌محور در حسابداری مسئولیت‌پذیر بانک‌های اسلامی، ابزاری برای پیشگیری از فساد ساختاری، حفظ سرمایه اجتماعی و ایجاد هماهنگی میان اهداف مالی و اهداف دینی است. این بُعد نشان می‌دهد که حسابداری در بانک اسلامی فقط ابزاری برای سنجش سود نیست، بلکه تبلور ارزش‌های الهی در عرصه اقتصاد است.

۳،۳. بُعد سوم: نظارت چندلایه

نظارت چندلایه به عنوان سومین بُعد کلیدی در مدل حسابداری مسئولیت پذیر در بانک های اسلامی، رویکردی جامع به نظارت و کنترل در برابر فساد مالی ارائه می دهد. در این ساختار، نظارت صرفاً محدود به نهادهای رسمی یا درون سازمانی نیست، بلکه شامل ترکیبی از سطوح مختلف نظارتی است که به طور مکمل عمل می کنند. این بُعد، بر پایه اصل «امر به معروف و نهی از منکر» و بر مبنای نگاه اسلامی به مسئولیت اجتماعی، طراحی شده است (محرابی، ۱۳۹۱).

در نظام بانکداری اسلامی، به دلیل ویژگی های خاص معاملات و حساسیت بالای رعایت اصول شرعی، وجود یک ساختار نظارتی چندوجهی ضروری است. این ساختار نه تنها از خطاها و تخلفات جلوگیری می کند، بلکه با ایجاد شفافیت گسترده و نظارت همگانی، احتمال فساد را به شدت کاهش می دهد. نظارت چندلایه شامل سه سطح اصلی است: نظارت شرعی، نظارت نهادی، و نظارت اجتماعی (مردمی).

نظارت شرعی: در این سطح، هیئت نظارت شرعی بانک به صورت فعال و منظم بر تمامی فعالیت های بانک نظارت دارد تا اطمینان حاصل شود که کلیه معاملات، خدمات، و رویه های بانکی مطابق با اصول فقهی اسلام است. وظایف این هیئت شامل بررسی قراردادهای تأیید پروژه های سرمایه گذاری، نظارت بر توزیع سود، و بررسی گزارش های مالی از منظر شرعی است.

نظارت نهادی (سازمانی و بیرونی): این نوع نظارت شامل کنترل ها و ممیزی های داخلی بانک مانند واحد حسابرسی داخلی، و همچنین نظارت نهادهای رسمی مانند بانک مرکزی، سازمان حسابرسی، دیوان محاسبات، و نهادهای تنظیم گر مالی است. این سطح از نظارت، سازوکارهای قانونی و حرفه ای را برای کشف تخلفات، کنترل عملکرد مالی، و اطمینان از تبعیت از مقررات فراهم می آورد.

نظارت اجتماعی (مردمی): نظارت مردمی به حضور فعال جامعه، رسانه ها، سازمان های مردم نهاد، و کاربران خدمات بانکی در فرآیند شفاف سازی عملکرد بانک مربوط می شود. شفاف سازی عمومی اطلاعات، انتشار گزارش های عملکرد، ایجاد سامانه های گزارش گیری از فساد، و پاسخ گویی به شکایات مردمی از جمله ابزارهای این نظارت هستند. این سطح، ضریب اعتماد و پاسخ گویی را افزایش داده و سازوکاری برای پیشگیری از فساد غیررسمی فراهم می سازد.

جدول ۵: مؤلفه‌های بُعد نظارت چندلایه

ردیف	نوع نظارت	مؤلفه	شرح تفصیلی
1	نظارت شرعی	هیئت نظارت شرعی	ارزیابی و تأیید مستمر شرعی بودن کلیه عملیات، قراردادهای و پروژه‌ها.
2	نظارت شرعی	گزارش‌گیری دوره‌ای شرعی	انتشار گزارش‌های شرعی در بازه‌های زمانی مشخص برای عموم.
3	نظارت نهادی	حسابرسی داخلی	نظارت درون‌سازمانی مستمر بر فعالیت‌ها، کشف نواقص و پیشنهاد اصلاحات.
4	نظارت نهادی	نهادهای نظارتی دولتی (مثل بانک مرکزی)	بررسی انطباق بانک با مقررات پولی، مالی و ضدفساد.
5	نظارت نهادی	گزارش‌های رسمی مالی	الزام بانک به انتشار گزارش‌های معتبر برای نهادهای ناظر.
6	نظارت اجتماعی	افشای عمومی اطلاعات	شفاف‌سازی اطلاعات مالی و شرعی برای عموم مردم از طریق رسانه و وبسایت رسمی.
7	نظارت اجتماعی	سامانه ثبت تخلف و شکایات	امکان گزارش‌دهی مستقیم از تخلفات بانکی توسط مشتریان و کارکنان.
8	نظارت اجتماعی	نظارت رسانه‌ای	تحلیل و بررسی عملکرد بانک‌ها توسط رسانه‌های عمومی و تخصصی.
9	نظارت اجتماعی	نظارت شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی	مشارکت کاربران در افشای تخلفات احتمالی و تقویت پاسخ‌گویی از طریق بازخورد اجتماعی.

منبع: یافته‌های نویسندگان

نظارت چندلایه با پوشش دادن سه سطح نظارتی مکمل، امکان کنترل همه‌جانبه و مؤثر بر عملکرد بانک‌های اسلامی را فراهم می‌کند. این بُعد با تلفیق بینش فقهی، نظارت حرفه‌ای، و مشارکت عمومی، بستری را برای ایجاد یک نظام بانکی شفاف، عادلانه و مقاوم در برابر فساد فراهم می‌سازد.

۴,۳. بُعد چهارم: سازوکارهای کنترلی داخلی

سازوکارهای کنترلی داخلی در بانک های اسلامی نقش محوری در جلوگیری، کشف، و کاهش فساد مالی ایفا می کنند. این بُعد ناظر بر طراحی و اجرای نظام های کنترلی درون سازمانی است که با هدف افزایش کارایی، اثربخشی و مسئولیت پذیری عملیاتی می شوند. برخلاف نظارت های بیرونی که غالباً پس از وقوع تخلف فعال می شوند، این سازوکارها با رویکردی پیشگیرانه و اصلاح گرانه، عملکرد روزمره بانک را زیر نظر دارند و به صورت لحظه ای قادر به کشف موارد مشکوک هستند. در بانک های اسلامی، کنترل های داخلی باید با ملاحظات فقهی، شفافیت مالی، و رعایت اصول اخلاقی تطابق کامل داشته باشند. از این رو، سیستم کنترل داخلی در این بانک ها چندوجهی است و هم ابعاد مالی و حسابداری و هم ابعاد شرعی و اخلاقی را شامل می شود (خضری، ۱۴۰۳).

سازوکارهای کنترلی داخلی معمولاً در سه سطح طراحی می شوند: کنترل های بازدارنده^۱: این کنترل ها با هدف جلوگیری از وقوع تخلف و فساد به اجرا گذاشته می شوند. شامل آیین نامه های رفتاری، نظام تنبیه و تشویق، سیاست های ضد تضاد منافع، و آموزش کارکنان در حوزه اخلاق حرفه ای و مقررات شرعی هستند.

کنترل های کشف گر^۲: این دسته از کنترل ها پس از وقوع فرآیندهای بانکی، با بررسی اسناد، داده ها و عملکردها، تلاش می کنند تا تخلفات یا خطاها را شناسایی کنند. ابزارهایی مانند حسابرسی داخلی، تحلیل داده های مالی، سامانه های هوش مالی و تحلیل تراکنش ها در این سطح کاربرد دارند.

کنترل های اصلاح گر^۳: این کنترل ها وظیفه اصلاح فرآیندها و رفع آسیب پذیری های شناسایی شده را بر عهده دارند و به بهبود مستمر عملکرد سیستم کمک می کنند. بازبینی فرآیندها، اصلاح دستورالعمل ها و اقدامات تنبیهی پس از کشف تخلف در این دسته قرار می گیرند.

1 Preventive Controls

2 Detective Controls

3 Corrective Controls

جدول ۶: مؤلفه‌های بُعد سازوکارهای کنترلی داخلی

ردیف	نوع کنترل	مؤلفه	شرح تفصیلی
1	بازدارنده	آیین‌نامه‌های رفتاری کارکنان	طراحی و ابلاغ منشورهای اخلاق حرفه‌ای با رویکرد اسلامی.
2	بازدارنده	نظام تنبیه و تشویق	تعیین پاداش برای رعایت صداقت و تنبیه برای هرگونه تخلف.
3	بازدارنده	سیاست‌های ضدتضاد منافع	منع فعالیت‌های هم‌زمان کارکنان یا مدیران در نهادهای مرتبط یا رقیب.
4	بازدارنده	آموزش‌های ضدفساد و اخلاق شرعی	برگزاری دوره‌های آموزشی مستمر درباره فساد، تضاد منافع و اصول فقهی.
5	کشف‌گر	حسابرسی داخلی	بررسی عملکرد مالی و شرعی بانک به صورت دوره‌ای.
6	کشف‌گر	سامانه‌های گزارش‌دهی داخلی	ایجاد امکان گزارش‌دهی محرمانه توسط کارکنان در خصوص تخلفات.
7	کشف‌گر	پایش مستمر تراکنش‌ها	استفاده از ابزارهای داده‌کاوی و هوش مصنوعی برای کشف تراکنش‌های مشکوک.
8	کشف‌گر	ممیزی شرعی	ارزیابی عملکرد بانک از منظر شرعی توسط ناظران مستقل.
9	اصلاح‌گر	اصلاح فرآیندهای آسیب‌پذیر	بازطراحی فرآیندهایی که مستعد فساد هستند.
10	اصلاح‌گر	بازخوردگیری از واحدهای اجرایی	استفاده از نظرات کارشناسان برای بهبود دستورالعمل‌های اجرایی.
11	اصلاح‌گر	اجرای فوری توصیه‌های حسابرسان	پیاده‌سازی سریع پیشنهادات حسابرسان برای جلوگیری از تکرار تخلف.
12	اصلاح‌گر	ارزیابی عملکرد کنترلی دوره‌ای	بررسی ادواری اثربخشی کنترل‌ها و به‌روزرسانی آن‌ها.

منبع: یافته‌های نویسندگان

استقرار این سازوکارها در قالب یک نظام منسجم و پویا، ضامن سلامت مالی، افزایش اعتماد عمومی، و ارتقاء جایگاه بانک‌های اسلامی در نظام مالی بین‌المللی خواهد بود. این کنترل‌ها باید همسو با اصول شریعت و الزامات حرفه‌ای حسابداری طراحی شوند تا از یک‌سو از فساد جلوگیری کنند و از سوی دیگر مانع نوآوری یا تسهیل خدمات مالی نشوند.

۵.۳. بُعد پنجم: پیوند با نهادهای نظارتی شرعی

در بانکداری اسلامی، نهادهای نظارتی شرعی نقشی بنیادین در تضمین مشروعیت عملکردهای مالی دارند. پیوند مستحکم و ساختارمند بانک‌ها با این نهادها، نه تنها به اعتبار فقهی و دینی فعالیت‌ها می‌افزاید، بلکه به شفافیت، اعتماد عمومی و کاهش فساد نیز کمک می‌کند. این بُعد بر ضرورت ارتباط مداوم، معنادار و اجرایی بانک‌های اسلامی با هیئت‌های نظارت شرعی، مراجع تقلید، و نهادهای رسمی فقهی تأکید دارد (چرخ آبی، ۱۴۰۱).

این ارتباط نباید صرفاً تشریفاتی یا نمادین باشد؛ بلکه لازم است نظرات، مصوبات و فتاوای مراجع شرعی به صورت الزام‌آور در تدوین سیاست‌ها، اجرای قراردادهای مالی، طراحی محصولات و حتی حسابرسی شرعی بانک‌ها دخالت داده شود. در بسیاری از موارد، استفاده از نظارت مستمر فقهی و هم‌راستاسازی عملکردهای مالی با مبانی شریعت، ابزاری مؤثر برای پیشگیری از تخلفات، انحرافات مالی، و پروژه‌های مالی مشکوک به ربا یا غرر خواهد بود (نوابی مقدم و همکاران، ۱۴۰۲). همچنین، ایجاد سامانه‌های ارتباطی دوسویه با نهادهای شرعی، ارائه گزارش‌های شفاف فقهی، و استفاده از متخصصان فقه‌المال به‌عنوان مشاوران عملیاتی در کنار مدیران، موجب انسجام بیشتر سیستم بانکداری اسلامی و تقویت مسئولیت‌پذیری اخلاقی می‌شود.

جدول ۷: مؤلفه‌های بُعد پیوند با نهادهای نظارتی شرعی

ردیف	مؤلفه	شرح تفصیلی
1	هماهنگی با هیئت نظارت شرعی داخلی	پیروی از نظرات و مصوبات رسمی هیئت‌های نظارت شرعی داخلی بانک در کلیه امور.
2	رجوع به مراجع فقهی معتبر در مسائل پیچیده	استعلام نظر فقهی از مراجع تقلید درباره قراردادهای مالی جدید یا مبهم.
3	تدوین رویه‌های فقهی برای محصولات مالی	طراحی و بازنگری قراردادهای بانکی با محوریت اصول فقهی مانند مضاربه، مرابحه، مشارکت و اجاره.
4	گزارش‌دهی شفاف به نهادهای شرعی	ارائه دوره‌ای گزارش‌های مالی شرعی ^۱ به مراجع و هیئت‌های شرعی.
5	مشارکت نهادهای شرعی در تصمیم‌گیری	حضور نمایندگان فقهی در جلسات سیاست‌گذاری بانکی و کمیته‌های نظارت داخلی.
6	ارزیابی فقهی دوره‌ای از عملکرد بانک	انجام ممیزی شرعی ^۲ توسط ناظران مستقل فقهی.
7	استفاده از سامانه مشاوره فقهی در لحظه	راه‌اندازی سامانه پاسخ‌گویی شرعی برای کارکنان جهت رفع شبهات لحظه‌ای در اجرای قراردادها.
8	آموزش فقه مالی به کارکنان	برگزاری دوره‌های فقه‌المال برای ارتقاء آگاهی پرسنل از حدود شرعی فعالیت‌های بانکی.
9	همکاری با شورای فقهی بانک مرکزی یا نهاد ناظر	هماهنگی با نهادهای بالادستی فقهی و رعایت الزامات مصوب آن‌ها در کل سیستم بانکی.
10	تدوین منشور مسئولیت‌پذیری شرعی بانک	سندی رسمی شامل اصول شرعی در عملکرد بانک و تعهد به رعایت آن‌ها توسط مدیران.

منبع: یافته‌های نویسندگان

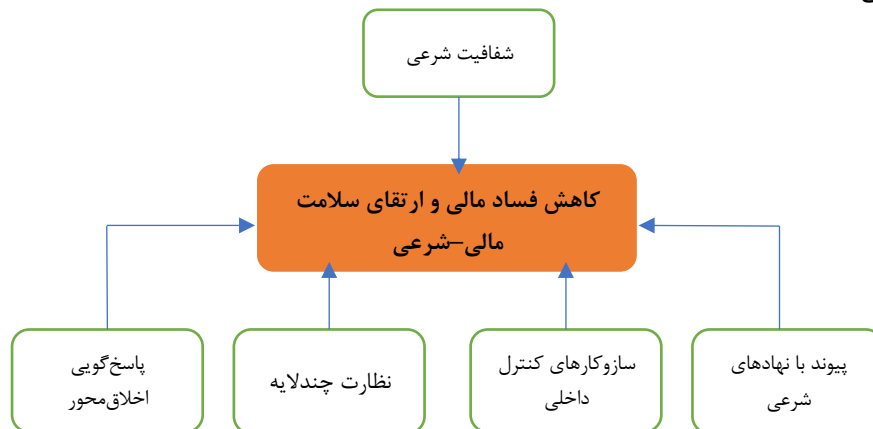
پیوند مؤثر با نهادهای نظارتی شرعی، ضامن اصالت دینی، اعتبار اجتماعی، و سلامت عملکرد بانک‌های اسلامی است. این پیوند باید فراتر از نظارت صوری بوده و به همکاری ساختاری، اجرای الزامات شرعی، و ایجاد یک زبان مشترک بین فقه و حسابداری تبدیل شود. چنین رویکردی، نه تنها فساد را کاهش می‌دهد، بلکه مسیر تحول بانکداری اسلامی به‌سوی یک الگوی پایدار و مبتنی بر اخلاق را هموار می‌سازد.

1 Shari'ah Audit Reports

2 Shari'ah Compliance Review

۶.۳. مدل مفهومی نهایی

مدل نهایی حسابداری مسئولیت پذیر در بانک های اسلامی بر پنج بُعد کلیدی استوار است که در تعامل با یکدیگر، سازوکاری نظام مند برای پیشگیری و کاهش فساد مالی ایجاد می کنند. این ابعاد به صورت هم افزا عمل کرده و هر یک نقش مکملی در تقویت شفافیت، پاسخ گویی و سلامت مالی ایفا می نمایند.

شکل ۱: مدل نهایی مفهومی پژوهش

منبع: یافته های نویسندگان

شفافیت شرعی: این بُعد به افشای دقیق و قابل درک اطلاعات مالی و شرعی مربوط می شود. در بانک های اسلامی، شفافیت شرعی به معنای ارائه اطلاعات روشن درباره نوع عقود، روش های محاسبه سود، منابع درآمدی و مصارف وجوه است. این شفافیت موجب افزایش اعتماد ذی نفعان و کاهش زمینه های سوء استفاده و فساد می شود.

پاسخ گویی اخلاق محور: این بُعد بر مبنای ارزش های اخلاقی و مسئولیت دینی شکل گرفته است و بر پاسخ گویی مدیران و کارکنان در برابر خداوند، جامعه و مشتریان تأکید دارد. پاسخ گویی اخلاق محور سبب می شود تصمیم های مالی نه صرفاً بر اساس سود، بلکه با توجه به اصول عدالت، امانت داری و انصاف اتخاذ شوند.

نظارت چندلایه: نظارت چندلایه ترکیبی از کنترل های داخلی، بیرونی و شرعی است. این ساختار نظارتی، مانع تمرکز قدرت و ایجاد رانت می شود و امکان بررسی چندجانبه عملکرد مالی را فراهم می کند. در این مدل، هیئت نظارت شرعی در کنار حسابرسان داخلی و نهادهای نظارتی دولتی، نقشی مکمل و کنترلی ایفا می نمایند.

سازوکارهای کنترل داخلی: این بُعد شامل مجموعه‌ای از سیاست‌ها، رویه‌ها و ابزارهای کنترلی است که با هدف جلوگیری از خطا، تخلف و تقلب طراحی شده‌اند. وجود سیستم گزارش‌گیری منظم، ارزیابی عملکرد، و بازرسی‌های ادواری از ارکان اصلی این سازوکارهاست که به افزایش انضباط مالی و سلامت سازمانی کمک می‌کند.

پیوند با نهادهای شرعی: این مؤلفه بیانگر ضرورت ارتباط مستمر و نظام‌مند میان واحد حسابداری و هیئت نظارت شرعی است. این تعامل موجب اطمینان از مشروعیت و سازگاری عملیات مالی با احکام فقهی شده و نقش مهمی در حفظ مشروعیت اجتماعی و کاهش فساد دارد.

در مجموع، این پنج بُعد از طریق جریان دوسویه اطلاعات، اخلاق حرفه‌ای، کنترل‌های ساختاری و مشروعیت شرعی، سیستمی بسته و خودتقویت‌کننده برای مقابله با فساد مالی در بانک‌های اسلامی ایجاد می‌کنند. این تعامل میان شفافیت، نظارت و اخلاق، بنیان «حسابداری مسئولیت‌پذیر» را به‌عنوان راهکاری کارآمد برای تحقق سلامت مالی-شرعی در نظام بانکی اسلامی شکل می‌دهد.

۴. بحث و تفسیر نتایج

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که برای مقابله با فساد مالی در بانک‌های اسلامی، مدل‌سازی حسابداری مسئولیت‌پذیر باید بر پایه پنج بُعد کلیدی شامل شفافیت شرعی، پاسخ‌گویی اخلاق‌محور، نظارت چندلایه، سازوکارهای کنترلی داخلی، و پیوند با نهادهای نظارتی شرعی بنا شود. این پنج بُعد در تعامل با یکدیگر، نظامی منسجم برای پیشگیری از فساد، ارتقای سلامت مالی و تقویت اعتماد عمومی در نظام بانکداری اسلامی ایجاد می‌کنند.

یافته‌ها تأکید دارند که صرف گزارش‌گری مالی کفایت نمی‌کند، بلکه باید صحت شرعی معاملات و انعکاس مشروعیت فقهی آن‌ها نیز در اسناد و گزارش‌ها لحاظ شود. این نتیجه با پژوهش احمدی، رضایی و حمیدی (۱۴۰۰) در نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی هم‌راستاست که نشان داد افزایش سطح افشا و شفافیت اطلاعات ریسک، موجب ارتقای اعتماد سرمایه‌گذاران و کاهش رفتارهای فرصت‌طلبانه می‌شود. همچنین نتایج مطالعه سریری (۲۰۲۴) نیز مؤید آن است که شفافیت اطلاعاتی، پایداری بانک‌های اسلامی را به‌طور معناداری افزایش می‌دهد. در همین راستا، پژوهش بهرامی و همکاران (۱۴۰۲) نیز بیان می‌کند که مکانیزه‌سازی سیستم‌های حسابداری، شفافیت اطلاعات مالی را به شکل چشمگیری بهبود می‌بخشد؛ موضوعی که با بعد «شفافیت شرعی» در مدل حاضر کاملاً هم‌پوشان است.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که پاسخ‌گویی اخلاقی، بعدی اساسی در کنترل درونی و خودتنظیمی رفتاری مدیران و کارکنان است. این یافته هم‌سو با دیدگاه مصطفوی (۱۳۹۴) است که در مقاله خود در نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، اخلاق اقتصادی را اساس کارآمدی دولت و نظام مالی اسلامی

معرفی می کند. در واقع، پاسخ گویی اخلاق محور در این پژوهش، بُعد عملیاتی همان اصول اخلاقی است که مصطفوی آن را زیرساخت عدالت اقتصادی اسلامی دانسته است. پژوهش حاضر نشان داد که نظارت تک لایه در مواجهه با فساد مالی ناکافی است و باید با ساختار نظارت چندسطحی جایگزین شود. این نتیجه با یافته های نوبانی و همکاران (۲۰۲۰) هم راستاست که تأکید کردند سطح پایین افشای اقدامات ضد فساد، ناشی از ضعف نظارت هم زمان در سطوح داخلی و بیرونی است. افزون بر آن، مطالعه قمی و همکاران (۱۴۰۰) نیز بر ضرورت دیجیتالی سازی فرآیندهای نظارتی و استفاده از ابزارهای نوین برای پایش مستمر تأکید دارد؛ امری که در مدل حاضر به عنوان زیرمجموعه ی نظارت چندلایه مطرح است.

یافته ها نشان می دهد که کنترل های داخلی مؤثر، پیش شرط هرگونه پاسخ گویی مسئولانه است. این نتیجه با مطالعه علم و همکاران (۲۰۲۴) در چارچوب نظریه نهادی هم خوانی دارد؛ آن ها بیان کردند که بانک های اسلامی معمولاً رفتار مؤسسات پیشرو را تقلید می کنند، اما اگر کنترل های نهادی درونی نهادینه شود، وابستگی به فشارهای بیرونی کاهش می یابد. از سوی دیگر، پژوهش سرابی نوبخت و معدنچی (۱۳۹۸) نیز تأکید کرده است که کنترل داخلی و شفافیت مالی، عوامل اصلی کاهش بحران های مالی در بانک های اسلامی اند؛ موضوعی که در مدل حاضر نیز به عنوان ستون کنترلی برای سلامت مالی مطرح است.

این پژوهش نشان داد که پیوند مستمر میان واحد حسابداری و نهادهای نظارت شرعی شرط حیاتی حفظ مشروعیت عملکرد بانک های اسلامی است. این یافته با نتایج پژوهش طباطبایی قمشه و همکاران (۱۴۰۴) سازگار است که در آن، حکمرانی بانکداری اسلامی بر اساس اندیشه های شهید صدر (ره) نیازمند هماهنگی نهادی میان قواعد فقهی، ساختار نظارتی و نظام انگیزشی معرفی شده است. همچنین حاجی هاشمی ورنوسفادزانی و توحیدی (۱۴۰۳) نیز در پژوهش خود، نبود پیوند مؤثر میان بانک ها و نهادهای شرعی را یکی از موانع اصلی اجرای واقعی بانکداری بدون ربا دانسته اند؛ امری که در مدل پیشنهادی این تحقیق، از طریق «پیوند با نهادهای نظارتی شرعی» برطرف می شود. مقایسه نتایج این پژوهش با ادبیات داخلی و خارجی نشان می دهد که ابعاد شناسایی شده در مدل حاضر با جهت گیری مطالعات پیشین سازگارند، اما نوآوری اصلی پژوهش در ترکیب هم افزای این ابعاد و ارائه یک مدل مفهومی جامع برای حسابداری مسئولیت پذیر است که ابعاد فنی، اخلاقی و شرعی را در قالب یک ساختار منسجم ادغام می کند. به عبارتی، در حالی که پژوهش های گذشته هر کدام بر یکی از ابعاد افشا، شفافیت یا نظارت تمرکز داشتند، مدل حاضر با نگاه سیستمی، شبکه ای از روابط چندبعدی را میان آن ها برقرار کرده است. بر این اساس، می توان نتیجه گرفت که استقرار حسابداری مسئولیت پذیر در بانک های اسلامی نه تنها به شفافیت مالی می انجامد، بلکه به نهادینه شدن اخلاق حرفه ای، مشروعیت شرعی و کاهش پایدار فساد مالی نیز کمک می کند.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف طراحی و تبیین یک مدل حسابداری مسئولیت‌پذیر در بانک‌های اسلامی برای مقابله با فساد مالی انجام شد. نتایج نشان داد که مقابله اثربخش با فساد مالی در نظام بانکداری اسلامی نیازمند یک رویکرد چندبعدی است که همزمان اصول شرعی، الزامات اخلاقی، نظارت‌پذیری و شفافیت مالی را پوشش دهد. مدل پیشنهادی این پژوهش بر پایه پنج بُعد کلیدی شامل شفافیت شرعی، پاسخ‌گویی اخلاق‌محور، نظارت چندلایه، سازوکارهای کنترلی داخلی و پیوند با نهادهای نظارتی شرعی بنا شده است.

در این مدل، شفافیت شرعی به‌عنوان پایه‌ای برای اطمینان از مشروعیت فعالیت‌های مالی و انعکاس آن در گزارش‌های مالی عمل می‌کند. پاسخ‌گویی اخلاق‌محور، زمینه‌ساز خودنظارتی و مسئولیت‌پذیری درونی مدیران و کارکنان است. نظارت چندلایه نیز از طریق تنوع نهادهای نظارتی، نظارت عمومی، و ابزارهای نوین دیجیتال، ابزاری مؤثر برای پیشگیری از انحراف و فساد فراهم می‌کند. سازوکارهای کنترلی داخلی نیز ضمن جلوگیری از تخلفات عملیاتی، به هماهنگی فعالیت‌ها با الزامات فقهی کمک می‌نمایند. پیوند فعال با نهادهای نظارتی شرعی نیز به اعتبار دینی و ساختاری بانک می‌افزاید.

نتیجه کلی این است که بانک‌های اسلامی نمی‌توانند تنها با رویکردهای سنتی حسابداری یا کنترل‌های مالی متداول، با فساد مالی مقابله کنند. بلکه باید با تکیه بر الگوی حسابداری مسئولیت‌پذیر اسلامی که در این پژوهش ارائه شد، ساختاری پویا، اخلاق‌محور، و فقه‌پذیر طراحی نمایند که ضمن پایبندی به شریعت، کارآمدی مالی را نیز حفظ کند.

پیشنهادهای اجرایی:

- برای بانک‌های اسلامی: پیشنهاد می‌شود ساختار حسابداری خود را به‌گونه‌ای بازطراحی کنند که ابعاد پنج‌گانه مدل پیشنهادی در آن لحاظ شود، به‌ویژه با تمرکز بر شفافیت شرعی و پاسخ‌گویی اخلاقی.
- برای نهادهای ناظر شرعی و قانونی: تدوین دستورالعمل‌های رسمی جهت الزام بانک‌ها به ارائه گزارش‌های شرعی، اجرای ممیزی فقهی، و توسعه نهادهای نظارتی شرعی مستقل.
- برای دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی: گسترش مطالعات بین‌رشته‌ای در زمینه تلفیق فقه مالی، حسابداری اسلامی و علوم مدیریت برای توسعه مدل‌های کاربردی‌تر.
- برای سیاست‌گذاران اقتصادی: حمایت قانونی از پیاده‌سازی استانداردهای مسئولیت‌پذیری اخلاقی و شرعی در ساختار نظارتی و گزارش‌گری بانک‌های اسلامی.

پیشنهاد برای تحقیقات آتی:

با توجه به ماهیت اکتشافی پژوهش حاضر و مدل مفهومی ارائه‌شده، پیشنهاد می‌شود تحقیقات آتی بر آزمون تجربی و کاربرد عملی مدل تمرکز کنند تا قابلیت اجرایی و اثربخشی آن در محیط‌های واقعی اثبات شود. پیشنهادهای کلیدی عبارتند از:

- آزمون تجربی مدل در کشورهای اسلامی مختلف: اجرای پژوهش کمی با روش مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) یا تحلیل عاملی تأییدی (CFA) در بانک‌های اسلامی مالزی، عربستان سعودی، اندونزی و ترکیه. این مطالعه تعمیم‌پذیری مدل را در نظام‌های حقوقی و فرهنگی متنوع (مانند AAOIFI در خلیج فارس vs. IFSB در آسیای جنوب شرقی) بررسی کند.
- بررسی تأثیر اجرای مدل در یک بانک خاص: مطالعه موردی (Case Study) بر اجرای آزمایشی مدل در یک بانک اسلامی ایرانی (مانند بانک ملی یا پاسارگاد) طی ۱۲ ماه، با سنجش شاخص‌های فساد (CPI) و شفافیت (Disclosure Index) قبل و بعد از اجرا.

محدودیت‌های پژوهش:

هرچند پژوهش حاضر با روش‌شناسی دقیق و رویکرد نظریه داده‌بنیاد، مدلی جامع برای حسابداری مسئولیت‌پذیر در بانک‌های اسلامی ارائه داد، اما با محدودیت‌هایی روبرو بود که در ادامه بیان می‌شود:

- محدودیت روش‌شناسی: استفاده از رویکرد کیفی و نمونه‌گیری هدفمند (۱۵ خبره) برای دستیابی به اشباع نظری مناسب بود، اما حجم نمونه کوچک، امکان تحلیل آماری کمی و بررسی روابط علی را محدود کرد. این امر عمق مفهومی را افزایش داد، اما قابلیت تعمیم‌پذیری آماری را کاهش داد.
- محدودیت تعمیم‌پذیری: پژوهش بر اساس تجربیات خبرگان ایرانی (بانکداری اسلامی در ایران) انجام شد و مدل عمدتاً بومی‌سازی شده است. بنابراین، تعمیم مستقیم آن به کشورهای اسلامی دیگر (مانند مالزی یا عربستان با ساختارهای نظارتی متفاوت) نیازمند تطبیق فرهنگی و قانونی است.
- محدودیت دسترسی به داده‌ها: محرمانگی اطلاعات بانکی و حساسیت موضوع فساد مالی، دسترسی به اسناد داخلی بانک‌ها و مصاحبه با مدیران عملیاتی را محدود کرد. همچنین، شیوع کووید-۱۹ بر مصاحبه‌های حضوری تأثیر گذاشت و به استفاده از مصاحبه‌های مجازی منجر شد که ممکن است عمق تعامل را کمی کاهش دهد.

منابع

۱. احمدی، مریم، رضایی، فرزین، و حمیدی، ناصر. (۱۴۰۰). ارائه مدل محاسبه شاخص افشای ریسک شرکت. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۰(۳۶)، ۹۷-۱۲۰.
<http://mieaoi.ir/article-۱۱۲۶-fa.html>
۲. اسکندری، پیام و زارعی، سمیرا، ۱۴۰۳، مروری بر گزارشگری مالی اسلامی و مبحث افشا در حسابداری اسلامی، هشتمین همایش بین المللی مطالعات دینی، علوم انسانی و اخلاق زیستی در جهان اسلام، تهران،
<https://civilica.com/doc/2089126>
۳. بصیری زاده، سمیرا و جلالوند، علیرضا، ۱۴۰۲، معاملات رمزارزها تحت پوشش بانکداری اسلامی، نهمین کنفرانس ملی یافته های نوین علوم و تکنولوژی با محوریت کامپیوتر، مدیریت و حسابداری، تهران،
<https://civilica.com/doc/1751495>
۴. بهرامی، احمد، داداشی، ایمان، و غلانیاروشن، حمیدرضا. (۱۴۰۲). تجارت الکترونیک، مکانیزه شدن و شفافیت سیستم های حسابداری: رویکرد ترکیبی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۲(۴۵)، ۱۹۵-۲۱۹. <http://mieaoi.ir/article-۱۴۶۶-fa.html>
۵. ترکی، عباس و فلاح تبار، نصراله و حاج عزیززاده، احمد، ۱۴۰۱، بررسی و تجزیه و تحلیل اثر بعد امنیت و شفافیت در سرمایه گذاری بازار سرمایه و صنعت بورس بر بهبود توسعه اقتصاد شهر تهران، پنجمین کنفرانس بین المللی مدیریت، حسابداری، بانکداری و اقتصاد ایران، مشهد،
<https://civilica.com/doc/1658359>
۶. چرخ آبی، محمدرضا، ۱۴۰۱، نظارت شرعی در بانکداری اسلامی از دیدگاه نظری و کاربردی، دوازدهمین کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در مدیریت، اقتصاد، حسابداری و بانکداری،
<https://civilica.com/doc/1566288>
۷. حاجی هاشمی ورنوسفادرائی، منصوره، و توحیدی، محمد. (۱۴۰۳). شناسایی و تحلیل چالش ها و موانع پیاده سازی بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران (مستخرج از رساله دکترای حرفه ای انجمن مالی اسلامی ایران). نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۳(۴۶)، ۷-۳۶.
<http://mieaoi.ir/article-۱۳۰۲-fa.html>

۸. حبیبی دهری، مریم و قبادی، اعظم و سبزواری عامل، زهرا و فرجی، پریسا، ۱۴۰۰، شناسایی و رتبه بندی انواع ریسک مالی در بانکداری بدون ربای اسلامی، چهارمین همایش ملی توسعه علوم فناوریهای نوین در مدیریت، حسابداری و کامپیوتر، تهران، <https://civilica.com/doc/1317252>
۹. خضری، مریم، ۱۴۰۳، حسابرسی و کنترل های داخلی بانک ها، دهمین کنفرانس بین المللی علوم مدیریت و حسابداری، تهران، <https://civilica.com/doc/2026630>
۱۰. رجبی مقدم، داود، مهربان پور، محمدرضا، غلامی جمکرانی، رضا، کاشانی پور، محمد و میثمی، حسین. (۱۴۰۰). اقتصاد اسلامی و شناسایی مؤلفه های افشا در گزارشگری مالی اسلامی. اقتصاد اسلامی، 21(84), 167-188.
۱۱. سربابی نوبخت، سمیرا و معدنچی، مهدی، ۱۳۹۷، نقش و اهمیت بانکداری اسلامی در پیشگیری از بحران های مالی، کنفرانس بین المللی مدیریت حسابداری اقتصاد و بانکداری نوین، تهران، <https://civilica.com/doc/869202>
۱۲. طباطبایی قمشه، سیدامین، سلیمی فر، مصطفی، ابراهیمی سالاری، تقی، و سعیدی، علی. (۱۴۰۴). الگوی حکمرانی بانکداری اسلامی مبتنی بر اندیشه های شهید صدر (ره). نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۴(۵۰)، ۵۷-۸۴. <http://mieaoi.ir/article-۱۵۷۶-۱۱-fa.html>
۱۳. قائمی اصل، مهدی و ولانی، فیروز، ۱۳۹۹، بررسی تاثیر فساد اداری بر سلامت مالی در نظام بانکی ایران، <https://civilica.com/doc/2147177>
۱۴. قمی، نفیسه و قچاق، حمیدرضا و قمی، فیروزه، ۱۴۰۰، استراتژی بانکداری اسلامی در دوران کووید ۱۹، دهمین کنفرانس بین المللی ترفندهای مدرن مدیریت، حسابداری، اقتصاد و بانکداری با رویکرد رشد کسب و کارها، تهران، <https://civilica.com/doc/1279323>
۱۵. قیاسوند، نعمت اله، ۱۴۰۳، ریشه ها و پیامدهای فساد مالی: چالش ها و راهبردها، دومین کنفرانس بین المللی نوآوری، رشد و توسعه در مدیریت، حسابداری و علوم انسانی، <https://civilica.com/doc/2251712>
۱۶. کریمیان، اصغر و حیدرزادی، طیبه، ۱۳۹۶، بررسی اخلاق در بانکداری و نقش آن در پیشرفت سیستم بانکی: مطالعه مروری، دومین کنفرانس بین المللی مدیریت و حسابداری، تهران، <https://civilica.com/doc/642659>
۱۷. محرابی، لیلا، ۱۳۹۱، نظارت و مقررات احتیاطی در نظام بانکداری اسلامی، بیست و دومین همایش سالانه سیاستهای پولی و ارزی، تهران، <https://civilica.com/doc/209584>

۱۸. محمدی، محمد، همتی، حسن و ملانوروزی، بنفشه. (۱۴۰۳). بررسی تأثیر فساد مالی، آزادی اقتصادی، قوانین و مقررات و شفافیت اطلاعات بر سودآوری و ثبات مالی بانکها فصلنامه مطالعاتی در مدیریت بانکی و بانکداری اسلامی 9، (زمستان)، ۱۱۹-۱۵۰. doi: 10.22034/jifb.2024.436645.1550
۱۹. مرتضوی، سید ابراهیم، فروتن، مصطفی و ایروانیان، امیر. (۱۴۰۲). سیاست فافیت در قلمرو معاملات بانکی (با تأکید بر قانون جدید بان مرکزی جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۲/۳/۳۰). فصلنامه تحولات سیاسی اجتماعی معاصر ایران. doi: 10.30510/pscci.2024.470281.1039, 2(4), 473-501
۲۰. مصطفوی، سید محمد حسن. (۱۳۹۴). اخلاق اقتصادی در آموزه‌ها و عملکرد دولت اسلامی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۴(۱۰)، ۱۴۷-۱۹۲. <http://mieaoi.ir/article-۱۹۲-۱۴۷-fa.html>
۲۱. مودی، مهدیه، ۱۴۰۲، حسابداری اسلامی، چپستی و چگونگی آن، هشتمین کنفرانس ملی مطالعات مدیریت و اقتصاد در علوم انسانی، تهران، <https://civilica.com/doc/1797474>
۲۲. ندری، حسین و سیدی اردکانی، سید ابوالفضل و صدیقیان، محمدجواد، ۱۳۹۸، تفاوت بانکداری اسلامی با بانکداری غیر اسلامی و بررسی چالش‌ها و راه کارهای موجود، نهمین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، مدیریت و حسابداری با رویکرد ارزش آفرینی، شیراز، <https://civilica.com/doc/925339>
۲۳. نوابی مقدم، زینب، زارع، علی، یوسفی صادق‌قلو، احمد و جمالی، جعفر. (۱۴۰۲). مبانی فقهی و حقوقی نظارت شرعی و راهکارهای اجرایی شدن آن در نظام بانکداری اسلامی. مطالعات فقه و حقوق اسلامی 15(31), 165-186. doi: 10.22075/feqh.2022.27537.3293
۲۴. نیلچی، مسلم، ۱۳۹۵، مدل مفهومی جدید جهت ارزیابی کارایی شعب بانکها براساس الگوی بانکداری اسلامی، چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهشهای کاربردی در مدیریت و حسابداری، تهران، <https://civilica.com/doc/568108>

25. Akbar, Syed Waqar, Ajid Ur Rehman, and Muhammad Shahzad Ijaz. (2024). The impact of corruption and Islamicity on bank stability and profitability: assessing the moderating effect in dual banking systems. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-12-2022-0332>.
26. Alam, Md Kausar, and Muhammad Shahin Miah. (2024). Do Islamic banks use institutional theory in the light of Shariah governance? Empirical evidence from a Muslim dominant country. *Heliyon*, 10(2). DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e24252
27. Avdukic, Alija, and Mehmet Asutay. (2024). Testing the development impact of islamic banking: Islamic moral economy approach to development. *Economic Systems*, 101229. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2024.101229>
28. Belkhaoui, Samir, Naif Alsagr, and Stefan F. Van Hemmen. (2020). Financing modes, risk, efficiency and profitability in Islamic banks: Modeling for the GCC countries. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1750258. <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1750258>
29. Harrison, Jeffrey S., and Joyce van der Laan Smith. (2015). Responsible accounting for stakeholders. *Journal of Management Studies*, 52(7), 935-960. <https://doi.org/10.1111/joms.12141>
30. Jaradat, Hana, and Mohammad Salem Oudat. (2025). Enhancing clarity and transparency in Islamic financial practices: the role of regulatory influence. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. <https://doi.org/10.1108/JFRA-07-2024-0479>
31. Masud, Md Abdul Kaium, Mohammad Sharif Hossain, Mahfuzur Rahman, Mohammad Ashraful Ferdous Chowdhury, and Mohammed Mizanur Rahman. (2024). Corruption disclosure practices of Islamic and conventional financial firms in Bangladesh: the moderating role of Big4. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 15(1), 32-55. <https://doi.org/10.1108/JIABR-07-2021-0195>
32. Muftih, Abdul, and Ssonku Muhammedi. (2024). Implementation of Accountability and Reporting Based on Islamic Sharia in Efforts to Prevent Regional Government Financial Fraud. *Journal of Lslamic Economics and Bussines Ethics*, 1(2), 94-107. <https://doi.org/10.24235/jiesbi.v1i2.132>
33. Mukhibad, Hasan, Prabowo Yudo Jayanto, Trisni Suryarini, and Bayu Bagas Hapsoro. (2022). Corporate governance and Islamic bank accountability based on disclosure—a study on Islamic banks in Indonesia. *Cogent Business & Management*, 9(1), 2080151. <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2080151>

34. Nobanee, Haitham, Osama F. Atayah, and Charilaos Mertzanis. (2020). Does anti-corruption disclosure affect banking performance?. *Journal of Financial Crime*, 27(4), 1161-1172. <https://doi.org/10.1108/JFC-04-2020-0047>
35. Rezaee, Zabihollah, and Hossein Davani. (2013). Does financial reporting fraud recognize borders? Evidence from bank fraud in Iran. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 5(2) , Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2469020>
36. Srairi, Samir. (2019). Transparency and bank risk-taking in GCC Islamic banking. *Borsa Istanbul Review*, 19, S64–S74. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2019.02.001>
37. Srairi, Samir. (2024). The Impact of Corporate Governance on Bank Risk-taking: Evidence of Islamic Banks in Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. *International Journal of Islamic Finance and Sustainable Development*, 16(3), 4-22. <https://doi.org/10.55188/ijifsd.v16i3.899>
38. Yunan, Zuhairan Yunmi. (2020). Does corruption affect Islamic banking? Empirical evidence from the OIC countries. *Journal of Financial Crime*, 28(1), 170-186. <https://doi.org/10.1108/JFC-06-2020-0101>